

BİOLOGİYA VƏ AQRAR ELMLƏRİ

UOT:574.

MÜASİR DÖVRÜN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Məmmədaliyeva Sevdə Əsgər qızı, Əmirova Emiliya Qara qızı
Bakı Dövlət Universiteti Qazax filialı

Xülasə: *Bəşər cəmiyyətinin müasir inkişafı mərhələsində əhalinin ekoloji savadlılığı son dərəcə mühümdür. Bu gün hər bir insan, prinsipcə, ətraf mühitdə öz yeri və rolu haqqında düşünməli, savadlı insanda isə ekoloji təfəkkür - öz hərəkətlərini yaşadığı ərazidə baş verə biləcək nəticələr baxımından qiymətləndirmək vərdişi formalaşmalıdır. Məqalədə insanın antropogen fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitin dəyişməsi ilə bağlı məsələlər müzakirə olunur. Müxtəlif səviyyələrdə ekoloji problemlərin səbəbləri və nəticələri haqqında ümumi məlumat verilir. Bunlardan havanın, suyun çirklənməsi və iqlim dəyişikliyi məsələləri nəzərdən keçirilir.*

Açar sözlər: Ekoloji savadlılıq, texnoloji tərəqqi, havanın çirklənməsi, suyun çirklənməsi, iqlimin istiləşməsi, ozon dəliyi

Ключевые слова: Экологическая грамотность, технический прогресс, загрязнение атмосферы, загрязнение воды, потепление климата, озоновая дыра

Key words: Environmental literacy, technological progress, air pollution, water pollution, climate warming, ozone hole.

Yeni və faydalı ixtiralar sayəsində həyatı bir çox cəhətdən asanlaşdıran texnoloji tərəqqi dövründə yaşayırıq. Lakin bəşəriyyətin əldə etdiyi bu nailiyyətlərin həm də digər tərəfi var - bu tərəqqinin nəticələri bütün dünyada ətraf mühitin ekoloji vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. İnsan, ətraf mühit və çirklənmə bir-biri ilə sıx əlaqəli anlayışlardır. Ətraf mühitin müxtəlif tullantılarla aktiv şəkildə çirklənməsi qlobal ekoloji problemə - insanın mövcud olduğu mühitin məhvinə səbəb olmuşdur [4]. İrəlilədikcə daha çox ekoloji problemlər yaranır və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı çətinliklər yaranır. Müasir dünyada hansı ekoloji problemlər mövcuddur?

Havanın çirklənməsi. Əsas problemlərdən biri atmosfer və müvafiq olaraq havanın çirklənməsidir. İlk dəfə texnoloji tərəqqinin təsirini hiss edən atmosfer havası idi. Təsəvvür edin ki, hər gün hər saat on minlərlə ton zərərli və zəhərli maddə atmosfərə atılır. Bir çox sənaye və istehsalat ətraf mühitə düzəlməz və sadəcə heyratamız zərbə vurur, məsələn, neft, metallurgiya, qida və digər sənaye növləri. Nəticədə atmosfərə çoxlu miqdarda karbon qazı atılır və planetin daim isinməsinə səbəb olur. Temperatur dəyişikliklərinin əhəmiyyətsiz olmasına baxmayaraq, daha qlobal miqyasda bu hidroloji rejimlərə, daha doğrusu, onların dəyişməsinə ciddi təsir göstərə bilər. Bütün bunlarla yanaşı, havanın çirklənməsi texnoloji tərəqqinin gəlişi ilə artıq dəyişmiş hava şəraitinə də təsir edir.

İstilik elektrik stansiyalarının, metallurgiya sənayesinin və nəqliyyatda böyük miqdarda kükürd qazı var. Qərbi Avropa ölkələrində adambaşına 46 kq-dan çox kükürd düşür. [2]. Kükürd dioksidi atmosfer rütubətində həll olunur, bitki örtüyünü sıxır və sıxışdırır, metal korroziyasını sürətləndirir, meşələrin böyüməsini və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını azaldır, binaları məhv edir.

Suyun çirklənməsi. İnsanlar qədim zamanlardan suyu çirkləndirirlər. Bir çox minilliklər ərzində hər kəs suyun çirklənməsinə öyrəşib, amma yenə də insanın bütün çirkab sularını və çirkabını içməli su aldığı mənbələrə atmasında qeyri-təbii bir şey var. Nə qədər paradoksal görünsə də, atmosfərə zərərli emissiyalar son nəticədə suya çevrilir və şəhərin bərk məişət

tullantıları və zibil poliqonlarının əraziləri hər yağışdan və qar əridikdən sonra yerüstü və yeraltı suların çirklənməsinə səbəb olur.

Beləliklə, təmiz su da qıt olur və su qıtlığı “istixana effekti”nin nəticələrindən daha tez təsir göstərə bilər: 1,2 milyard insan təmiz içməli susuz, 2,3 milyard insan çirklənmiş sudan istifadə etmək üçün təmizləyici qurğusuz yaşayır. Suvarma üçün su istehlakı artır, indi bu, ildə 3300 kub kilometr təşkil edir ki, bu da dünyanın ən zəngin çaylarından birinin - Missisipi çayının axınından 6 dəfə çoxdur. Qrunt sularından geniş istifadə onun səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Məsələn, Pekində son illərdə 4 metr aşağı düşüb [1,2].

ABŞ-da adambaşına ildə 600 kiloqram zibil düşür. dünyada məişət tullantılarının ən böyük istehsalçısı - Qərbi Avropa və Yaponiyada onların yarısı qədər istehsal olunur, lakin məişət tullantılarının artım tempi hər yerdə artır. Bizdə isə bu artım ildə 2-5% təşkil edir [1,2].

Bir çox yeni məhsulların tərkibində akkumulyatorlarda zəhərli maddələr - qurğuşun, civə və kadmium, məişət yuyucu vasitələrində zəhərli kimyəvi maddələr, həlledicilər və boyalar var. Ona görə də iri şəhərlərin yaxınlığındakı zibilliklər ciddi ekoloji təhlükə yaradır - yeraltı suların çirklənməsi təhlükəsi, əhalinin sağlamlığı üçün təhlükədir. Sənaye tullantılarının bu poliqonlara atılması daha böyük təhlükələr yaradacaq. Tullantıların təkrar emalı zavodları tullantı probleminin köklü həlli deyil - kükürd və azot oksidləri, karbonmonoksit atmosfərə buraxılır və külün tərkibində zəhərli maddələr var; kül sonda həmin poliqonlarda başa çatır.

Su kimi adi bir maddə tez-tez diqqətimizi cəlb etmir, baxmayaraq ki, biz onunla hər gün, hətta saat başı qarşılaşırıq: səhər tualetində, səhər yeməyində, çay və ya qəhvə içərkən, yağışda və ya qarda evdən çıxarkən, nahar hazırlamaq və qab yumaq, camaşırxana zamanı... Ümumiyyətlə, çox, çox tez-tez. Bir dəqiqə su haqqında düşünün..., təsəvvür edin ki, birdən yoxa çıxdı..., yaxşı, məsələn, su təchizatı şəbəkəsində nasazlıq oldu. Bəlkə bu, artıq sizinlə olub? Belə bir vəziyyətdə aydın olur ki, “su olmadan yaşamaq mümkün deyil”.

İqlim istiləşməsi. 20-ci əsrin ikinci yarısında başlayan kəskin iqlim istiləşməsi etibarlı faktdır. Biz bunu əvvəlkindən daha mülayim olan qışlarda hiss edirik. Birinci Beynəlxalq Geofizika ilinin keçirildiyi 1956-1957-ci illərlə müqayisədə havanın səth qatının orta temperaturu 0,7°C artmışdır. Ekvatorda istiləşmə müşahidə olunmur, lakin qütblərə nə qədər yaxın olarsa, bir o qədər nəzərə çarpır. Arktik Dairədən kənarda 2°C2-ə çatır. Şimal qütbündə buzaltı su 1°C2 istiləşdi və buz örtüyü aşağıdan əriməyə başladı[1]. Bu fenomenin səbəbi nədir? Bəzi elm adamları hesab edirlər ki, bu, çoxlu üzvi yanacağın yandırılması və istixana qazı olan külli miqdarda karbon qazının atmosfərə buraxılmasının nəticəsidir, yəni Yer səthindən istiliyin ötürülməsini çətinləşdirir. Kömür və neftin, təbii qazın və odunun yanması nəticəsində hər saat milyardlarla ton karbon qazı atmosfərə daxil olur, qazın işlənməsi nəticəsində, Asiyanın çəltik tarlalarından, su buxarı və milyonlarla ton metan atmosfərə qalxır. orada xloroflorokarbonlar ayrılır.

Gələcək üçün proqnoz (2030 - 2050) mümkün temperaturun 1,5 - 4,5 °C2 artımını təklif edir. Belə nəticələrə 1988-ci ildə Avstriyada keçirilən Beynəlxalq Klimatoloqlar Konfransı gəlib.

Ozon dəlikləri. Ozon təbəqəsinin ekoloji problemi elmi cəhətdən daha mürəkkəb deyil. Məlum olduğu kimi, Yer kürəsində həyat yalnız planetin onu sərt ultrabənövşəyi şüalardan örtən qoruyucu ozon təbəqəsi əmələ gəldikdən sonra yaranıb. Uzun əsrlər boyu heç bir problem əlaməti yox idi. Lakin son onilliklərdə bu təbəqənin intensiv şəkildə məhv edilməsi müşahidə olunur.

Ozon təbəqəsi problemi 1982-ci ildə Antarktidadakı Britaniya stansiyasından buraxılan zond 25-30 kilometr hündürlükdə ozonun səviyyəsinin kəskin azaldığını aşkar etdikdə ortaya çıxdı. O vaxtdan bəri Antarktida üzərində davamlı olaraq müxtəlif forma və ölçülərdə ozon

“dəliyi” qeydə alınıb. 2014-cü ilin son məlumatlarına görə, bu, 23 milyon kvadrat kilometrə bərabərdir, yəni bütün Şimali Amerikaya bərabərdir. Sonralar eyni “çuxur” Kanada Arktika arxipelaqı üzərində, Şpitsbergen üzərində, daha sonra Avrasiyanın müxtəlif yerlərində aşkar edilmişdir.

Ozon təbəqəsinin tükənməsi Yerdəki bütün həyat üçün hansısa super böyük meteoritin düşməsindən daha təhlükəli realıqdır, çünki ozon təhlükəli radiasiyanın Yer səthinə çatmasının qarşısını alır. Ozon azalarsa, bəşəriyyət ən azı dəri xərçəngi və göz xəstəlikləri ilə üzləşəcək. Ümumiyyətlə, ultrabənövşəyi şüaların dozasının artırılması insanın immun sistemini zəiflədə bilər, eyni zamanda tarlaların məhsuldarlığını azalda bilər, Yerin onsuz da dar olan qida təchizatı bazasını azalda bilər. Ətraf mühitin çirklənməsi, təbii ehtiyatların tükənməsi və ekosistemlərdə ekoloji əlaqələrin pozulması global problemlərə çevrilir. Bəşəriyyət indiki inkişaf yolu ilə getməyə davam edərsə, dünyanın aparıcı ekoloqlarının fikrincə, iki-üç nəsildən sonra onun ölümü qaçılmazdır.

Ekoloji balanssızlığın mənfi nəticələri universal xarakter almağa başladığı üçün ekoloji hərəkətin yaradılması zərurəti yarandı. Müasir ekoloji problemləri həll etmək üçün sənaye sivilizasiyasını dəyişdirmək və cəmiyyət üçün yeni zəmin yaratmaq lazımdır ki, burada istehsalın aparıcı motivi insanların əsas tələbatlarının ödənilməsi, təbii və əməklə yaradılmış sərvətlərin bərabər və humanist şəkildə bölüşdürülməsi olacaqdır. Sosial gücün daşıyıcısında keyfiyyət dəyişikliyi olmadan yeni sivilizasiyanın yaradılması çətin ki, baş verə bilər.

Cəmiyyətlə təbiət, insan və onun ətraf mühiti arasında uzunmüddətli dinamik əlaqə yaratmaq, fəaliyyət prosesində təbiətin düzgün inkişafı üçün məhsuldar qüvvələrin, xüsusən elmi və elmi şəraitdə yaranan inkişafın obyektiv ilkin şərtləri mövcuddur. Belə sosial-iqtisadi münasibətlər resursları tapıb rəşional bölüşdürən, təbii mühiti mümkün qədər çirklənmədən və daha da degradasiyadan qoruyan, insanların tərəqqisinə və sağlamlığına maksimum qayğı göstərən, eyni zamanda özünü təkmilləşdirən insan olmadan mövcud ola bilməz. Bu cür ictimai fəaliyyətin əsası, hər şeylə yanaşı, artan sayda insanların həddindən artıq sərvət arxasınca getməyin daha vacib şeyləri atmaqla ödənilməyi bir sistemin məntiqsizliyini dərk etməsi ilə yaranır. Məsələn, həyatın humanist tempi, yaradıcı iş və şəxsiyyətsiz sosial münasibətlər. Bəşəriyyət getdikcə daha çox başa düşür ki, tez-tez israf edilən resurslar getdikcə qıtlaşan resurslar tərəfindən çox baha ödənilir - təmiz su, təmiz hava və s.

Bu gün insan mühitinin tənəzzüldən qorunması həyat keyfiyyətinin və ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması tələbinə uyğundur. Tələblərin bu qarşılıqlı əlaqəsi - insan mühitinin qorunması və onun keyfiyyətinin yüksəldilməsi - həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ilkin şərtir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev T.N. Ekoloji menecment. Bakı, «Çitlar-Çap», 2006.
2. Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Biznesmen bülleteni (BB) 29, Bakı, 1999
3. Məmmədov Ə.Ə. və b. Ətraf mühitin monitorinqi. Bakı, 2005
4. Xəlilov Ş.B. Azərbaycanın ekocoğrafi problemləri. Bakı, AMEA-ın Geologiya İnstitutu, «Nafta-Press», 2006

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ***Мамедалиева Севда Аскер кызы, Амирова Эмилия Кара кызы.******Резюме***

На этапе современного развития человеческого общества чрезвычайно важна экологическая грамотность населения. Сегодня каждый человек в принципе должен задуматься о своем месте и роли в окружающей среде, а образованный человек должен выработать привычку экологического мышления – оценки своих действий с точки зрения последствий, которые могут возникнуть в его местности. В статье рассматриваются вопросы, связанные с изменением окружающей среды в результате антропогенной деятельности человека. Представлена общая информация о причинах и последствиях экологических проблем различного уровня. Среди них рассматриваются проблемы загрязнения воздуха и воды и изменения климата.

ECOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN TIME***Mamedaliev Sevd Asker, Amirova Emilya Kara******Summary***

At the stage of modern development of human society, environmental literacy of the population is extremely important. Today, every person, in principle, should think about his place and role in the environment, and an educated person should develop the habit of environmental thinking - assessing his actions in terms of the consequences that may arise in his area. The article discusses issues related to environmental changes as a result of anthropogenic human activity. General information is presented on the causes and consequences of environmental problems at various levels. Among them are the problems of air and water pollution and climate change.

Rəyçi: Mübariz Süleymanov***Bakı Dövlət Universiteti Qazax filialının İctimai fənlər kafedrası 14.11.2023-cü il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu******Daxil olma tarixi 15.11.2023-cü il***